

IGOR HRUŠOVSKÝ:

MONOLÓGY A DIALÓGY I
(Výber)

Filozof Igor Hrušovský, ktorého 100. výročie narodenia si pripomíname, publikoval 20 knižných monografií a desiatky štúdií a statí. V jeho rukopisnej pozostalosti však zostalo významné dielo Monológy a dialógy, završujúce jeho celoživotné mysliteľské úsilie. V rokoch 1974 – 1978 vznikali texty (state, eseje, črty, reminiscencie, korešpondencia a pod.), ktoré zamýšľal publikovať v 70. rokoch minulého storočia. V práci Monológy a dialógy sumarizoval (hoci nie „klasickým“ systematickým spôsobom) základné pozície vlastnej dialekticko-štruktúrálnej koncepcie. Táto práca zahŕňa aj jeho vlastnú rekonštrukciu konfrontácií, dialógov a polemík, ktoré dlhodobo viedol s predstaviteľmi dogmatického marx-leninizmu v úsilí obhájiť vlastnú filozofickú koncepciu. Práve vzhľadom na túto časť práce nemohla byť v normalizačných rokoch publikovaná. Hrušovský sa ešte podieľal na príprave upravenej, skrátenej verzie rozsiahleho rukopisu, ale ani táto druhá verzia s jeho stručným úvodom (z januára 1978) sa nepublikovala. Až dva roky po jeho úmrtí vyšla tretia, radikálne skrátená (až okypená) verzia pôvodného rukopisu Monológy a dialógy (vydavateľstvo Slovenský spisovateľ 1980), a to bez viacerých textov, ktoré zrejme v tej dobe považovali vydavatelia za „závadné“ (knižka vyšla s doslovom R. Šímu). Z dochovaného pôvodného rukopisu sme už pred rokmi publikovali dva dialógy: Dialóg s čertom a Nehnevaj sa, Igor..., v ktorých rekonštruoval svoje polemiky s dlhoročným oponentom Andrejom Širáckym (pozri Z Hrušovského nepublikovaných dialógov. In: Organon F, IV, 1997, č. 2, s. 156 – 175). V tomto čísle Filozofie prinášame doposiaľ neuverejnené kapitoly: Kategória bytia, Dialektika štruktúry, Samovývin, Diskusia o štrukturalizme (polemizuje tu menovite s M. Topoľským, A. Širáckym, M. Pastrňákom, R. Kliským, Š. Ducárom).

Vladimír Bakoš

KATEGÓRIA BYTIA

V tejto kapitole zhrniem podstatné vývody z oblasti ontológie, ku ktorým som roku 1973 konečne dospel. Ako sa domnievam, podarilo sa mi konečne zmapovať niektoré biele miesta, ktoré som dovtedy vo svojich štrukturologických prácach obchádzal. Myslím, že moja ontologická koncepcia – po pokuse (pred mnohými rokmi) o vybudovanie štrukturologie na filozofickej rovine – je druhým medzníkom v mojej celoživotnej teoretickej aktivite.

Som si vedomý, že každá výraznejšia teoretická invencia si vyžaduje dlhú inkubačnú lehotu, kým sa vynorí – akoby spontánnym vnuknutím. Idea, ktorá mi jednej lanskej noci vzišla na um, uspokojivo – ako sa mi zdá – spája všetky parciálne postrehy, ku ktorým som dospel už dávnejšie. Táto centrálna idea sa mi javí ako ontologický fundament celej mojej dialektickokonštruktúrálnej koncepcie, rozvíjanej v uplynulých rokoch.

Chcem sa vyznať, že som presvedčený, pevnejšie ako kedykoľvek predtým, že v teoretickej tvorbe sa a priori nemožno spoliehať na nijaký autoritatívny kánon, i keď si každá, najmä skutočne tvorivá práca vyžaduje inšpiratívne štúdium premnohých výsledkov ľudského umu. To znamená, že nič by sme nemali preberať nejakým pohodlným a mechanickým, zato však všetky významné podnety treba si osvojovať a integrovať vlastným myšlienkovým úsilím. Rozumie sa, keď potom zistím, že nové poznatky, ku ktorým som dospel, sú v hlavných líniách v zásadnom súlade s ideovými tendenciami vynikajúcich a progresívnych osobností, je to istá satisfakcia a vyvoláva to pocit relatívnej istoty.

Vo svojej ontologickej koncepcii predovšetkým zásadne rozlišujem otázku bytia ako takého, t. j. otázku existenciálnej nezávislosti bytia od vedomia, a otázku spôsobu bytia. Púhy prísudok byť neimplikuje totiž nijaké konkrétne určenie. Konkrétne charakterizované bytie alebo objektívna realita sa prezentujú v prvom rade prostredníctvom vzájomných časopriestorových vzťahov. Časopriestorové určenie sa týka hmotnej kvality bytia. Ontologická kategória hmoty na rozdiel od holého bytia je výrazom konkrétneho tvaru bytia, aj keď na univerzálnej úrovni. Až konkrétnym tvarom bytia je vyjadrená materiálna skutočnosť alebo svet.

Ďalším dôležitým výrazom spôsobu určitého konkrétneho bytia je spredmetnenie alebo afirmácia, t. j. osvojenie externého podnetu bytostnou silou praktického spoločensko-ľudského subjektu. V tomto zmysle objektívnu realitu treba chápať ako spredmetnené bytie.

Keď hovorím, že vonkajšie bytie je zdrojom všetkého konkrétneho poznania, treba to chápať tak, že toto bytie sa v dialektickom procese poznania a praxe stáva čoraz výraznejšie predmetnou skutočnosťou.

Spredmetnenie chápem ako proces prechodu z menej výrazného do diferencovanejšieho objektívneho bytia, rozumie sa, že za participácie kognitívno-praktického spoločensko-ľudského subjektu.

Práve z faktov vyplývajúcich z procesu spredmetňovania môžem dedukovať, že existuje niečo (niečo nie ako vlastnosť), čo je mimo môjho vedomia. Toto bytie ako také alebo holé môžem naznačiť len metaforicky. V tomto zmysle používam ako najvhodnejší termín peratický alebo termín peratickosť bytia (pomyselne zbaveného konkrétnych vlastností) a konštatujem nesmiernu diferencovanosť tejto peratickosťi (alebo antichaotickosti) bytia. Robím to preto, že prax a poznanie sa v medziach rozvoja ľudských schopností ustavične prehľbujú.

Preto tvrdím, že holé bytie – schematicky povedané – je principiálnym predpokladom spredmetňovania. Peratickosť bytia ako predpoklad objektívnej reality je argumentom proti pozitivizmu a všetkým variantom subjektívneho idealizmu.

Z tejto argumentácie teda jednoznačne vyplýva, že peratickosť bytia je absolútne imanentným určením a že jej koncepcia je v príkrej opozícii tak proti kantovskému chápaniu „vecí osebe“, ako aj proti všetkým variantom subjektívneho idealizmu. Ako ešte zdôvodníme, objektívna alebo spredmetnená realita je už určovaná aj participáciou spoločensko-ľudského subjektu.

Poznanie a spoločensko-ľudská prax sú zásadne možné len preto, že bytie nie je chaotické, ale že je nejako peratické a diferencované. Výraz nejako vyjadruje predpoklad alebo potenciálnu možnosť konkrétneho určenia v situácii už raz navodeného dialektického kontaktu spredmetňovaného bytia a teoreticko-praktického subjektu. Teda nejaký poriadok

holého bytia je podmienkou navodenia praxe a poznania. Avšak určitý konkrétny poriadok je už predmetom, či už rudimentárnym, alebo s postupujúcimi gradáciami diferencovania.

Práve spredmetnenie znamená proces prechodu z bytia mimo nášho vedomia do formy empiricko-praktických predmetov.

Predpokladám teda, že bytie mimo môjho vedomia je diferencovanejšie, než sú formy či spôsoby bytia, ktoré aktuálne apercipujem. Ako sme už povedali, nediferencované bytie osebe by totiž nemohlo vstúpiť do kontaktu s aktívnym subjektom a bolo by napokon kognitívne nepostihnuteľné a prakticky nezvládnuťné. Aj sama empirická skutočnosť, t. j. už určené bytie, sa vždy ukazuje perspektívne ako oveľa diferencovanejšia než oblasť empirického poznania. Práve tento fakt je podmienkou rozvíjania a postupného prehlbovania empirickej vedy.

V praktickej aktivite sa integrujú podnety, mení sa objektívny svet a zároveň sa stráca mnohé, čo sa už osvojilo. Je to simultánna rozporuplná aktivita, ktorá v línií spoločenskovo-kultúrneho progresu je vždy určovaná špecifickým charakterom príslušnej historickej etapy. Proces spredmetňovania je večným protirečivým prúdom osvojovania nového a od cudzovania (v procese negácie negácie) všetkého, čo sa už predtým etapovite dosiahlo.

Preto hovorím, že bytie mimo môjho vedomia (a nie objektívna realita) je pozadím konkrétneho bytia, pozadím, ktoré v procese prakticko-teoretickej aktivity postupne anektuje, ktoré takto transformujeme na konkrétnu a premenlivú skutočnosť, na materialitu.

Podľa závažných Engelsových slov bytie je otvorená otázka za hranicou, kde končí náš obzor. Práve materializmus spočíva na empiricky podloženom predpoklade, že existuje vždy možnosť ďalších kognitívnych výdobytkov a že existuje vždy možnosť odporu bytia a reality, ktorý svojou praktickou aktivitou prekonávame. Kognitívne výdobytky sa teda manifestujú rozširovaním nášho obzoru. Sama historická skúsenosť nás presvedča o rozširovaní obzoru a o nových a nových afirmáciách bytia.

V hraniciach objektívnej reality sa v procese spredmetňovania navodzuje a realizuje dialektická oscilácia medzi dvoma pólmi, t. j. medzi vlastným empirickým objektom a predmetnou praxou na jednej strane a empirickou teóriou či empirickým subjektom na strane druhej. V tomto procese holé bytie sa čoraz výraznejšie stáva konkrétnym bytím. Teda holé bytie je také, ex quo aliquid fit – v procese spredmetňovania. Objektívna realita je vždy a zásadne objektovým pólom v dialektickej oscilácii „objekt-subjekt“. Je pólom s participáciou historického, spoločenského subjektu. Od holého bytia treba teda rozlišovať empirickú skutočnosť s celou jej hlbinnou diferenciáciou.

Objav poslania spoločenskej praxe ako konkrétneho historického základu poznávacieho procesu implikoval odhalenie spoločensko-historickej povahy subjektu a zároveň aj určitej sociálnej podmienenosti objektu.

Už pred mnohými rokmi som pripomenul, že v časoch prosperity danej teoretickej štruktúry viac sa uplatňuje objektivizujúci smer (alebo objektový pól), kým obdobia krízových situácií vo vývine vedy vyznačujú sa obyčajne zdôrazňovaním úlohy noetického subjektu, niekedy až v extrémnej podobe pozitívizmu alebo subjektívneho idealizmu.

Napokon chcem ešte osobitne zdôrazniť, že zrušenie dialektickej oscilácie „objekt-subjekt“ by nevyhnutne implikovalo zrušenie vzájomného určovania oboch pólů tejto oscilácie, ich vzájomné a úplné odcudzenie, t. j. implikovalo by regres do polohy formálne abstraktnej relácie neurčeného bytia a vyprázdneného vedomia.

DIALEKTIKA ŠTRUKTÚRY

Myslím, že pojem štruktúry možno globálne definovať ako jednotu zákonitých vzťahov, funkcií, kauzálnych a dialektických súvislostí predmetu, jednotu jeho vnútornej diferenciacie. Zdôrazňujeme, že pojem štruktúry je výrazom protirečivej jednoty nevyhnutných, a teda podstatných vzťahov a zákonov predmetu, a nie mechanického súboru zákonov. Špecifický charakter predmetu, jeho štruktúry, nie je výsledkom jeho jednotlivých črt, ponímaných izolovane, ale ich funkčnej a protirečivej jednoty. Štruktúra je celistvým komplexom zložiek v interakcii.

Predmety sú teda len relatívne stabilné a niet konečnej a nemennej podstaty vecí. Preto hovoríme namiesto o statických štruktúrach o dynamickej stabilite štruktúry. Takáto dynamická stabilita alebo rovnováha je podmienená dialektickou spätosťou štruktúry, funkcií a procesov.

Jednota vnútorných rozporných vlastností predmetu vyjadruje jeho štruktúru z hľadiska premien, utvárania, vnútornej dynamiky a prípadne aj samovývinu predmetu. Dialektická premenlivosť skutočnosti sa prejavuje v štrukturačných procesoch, v tvorbe štruktúr a v ich rušení. Taká je v globálnom vymedzení dialektickoštruktúrna interpretácia podstaty objektu.

Všimnime si, že by sme nijako nemohli apercipovať žiadnu materiálnu entitu, ktorá by nebola postihnuteľná základnými filozofickými kategóriami. Ak sú však materiálne entity takéto, nemôžu byť bez štruktúry, nemôžu byť bez tvaru a homogénne. Homogénne entity by boli neschopné meniť svoj vnútorný, nekvalitatívny stav a uplatňovali by iba svoj mechanický pohyb. Podľa slov klasikov marxistickej filozofie zásadne platí, že vôbec všetky veci sú samy v sebe rozporné.

Vlastnosti určitého významného komponentu alebo článku predmetu nie sú určované iba zo seba, t. j. imanentne, ale ich výrazne determinujú všetky štruktúrne väzby. Naopak zložka zasa determinuje charakter predmetného celku. Ak zmena zložky určuje zmenu ostatných zložiek a aj štruktúru predmetu, tak je zložka zákonitá.

Teda sama podstata vecí a procesov je bytostne protirečivá, rozporná. Preto postihnúť ju znamená poznať jej vnútorné protirečenie, dynamickú interakciu jej konštitutívnych zložiek.

V tomto osvetlení, ak by sme chceli pojem substancie udržať napriek jeho tradičnému, prevažne metafyzickému a vulgárne materialistickému chápaniu, mohli by sme ho ponímať len ako štruktúrnú jednotu všetkých foriem pohybu hmoty, jej vnútornej diferenciacie a rozporov.

V polovici štyridsiatych rokov vyslovil som takúto formuláciu: Celý svet je sústavou prenikajúcich sa a organicky súvisiacich reálnych vzťahov, ktoré určitým špecifickým spôsobom reagujú, nech sa kdekoľvek vynorí alebo zanikne nejaký jav; dynamická štruktúra, ktorou je svet, je sieťou neustálych napätí s rozmanitými a kolísajúcimi intenzitami a formami; reálna skutočnosť je teda štruktúrou súvislostí a podmieneností, a to štruktúrou dynamickou, plnou pohybu a dialektických tenzií, v ktorej sa jednotlivé javy ustavične menia, vynárajú a zanikajú.

Preto nijaký objekt nemožno pokladať za čosi, čo má v každom okamihu samostatnú existenciu; jestvuje vzájomné prenikanie a prestupovanie v samých spôsoboch existencie vecí.

Ontologický aspekt nevyčerpatelnosti hmoty je v neobmedzenosti štruktúry hmoty,

v nekonečnosti jej vlastností, väzieb a vzájomného pôsobenia. Materiálna realita teda nie je konštituovaná nijakými súbormi prvkov alebo partikúl, ktoré by boli viazané a pútané na seba iba nejakými vonkajšími vzťahmi. Práve mechanistický svetonázor vychádza z elementaristických predstáv, z redukovania objektu na východiskové elementy. O základných elementoch konkrétneho objektu hovoríme len z hľadiska určitej podstatovej úrovne ako o relatívne stálych prvkoch. Ukázalo sa, že elementárne častice sú premenlivé a majú špecifickú vnútornú štruktúru. Problém elementarity častíc možno riešiť len so zreteľom na ich vzájomné pôsobenie. Nekonečnosť hmoty spočíva v nevyčerpatel'nosti vzťahov vzájomného pôsobenia. Teda špecifické črty každého elementu sú podstatne určované inherentnou interakciou materiality.

Univerzálne platí, že jestvovanie každého predmetného celku je podmienené stmelenosťou jeho štruktúry, tým, že vzájomné vzťahy jej komponentov sú výraznejšie a silnejšie než jej súvislosti s vonkajšími javmi. Zároveň však platí, že predmetné celky sa vzájomne prelínajú a vonkajšie vzťahy a rozpory v každom objekte a procese sa prenikajú, prerastajú a preplietajú. Dôvodne teda hovoríme o multištruktúrnosti konkrétnej totality a celej objektívnej skutočnosti, o jej pluridimenzionalite.

S tým ďalej súvisí požiadavka odlišovať štruktúry vymedzené relatívne úzko od širšie určených štruktúr. To, čo je v jednej súvislosti vnútorné, v druhej môže byť vonkajšie. Keď hovoríme, že sa vonkajšie vzťahy danej štruktúry javia v superštruktúre ako vnútorné, platí to vtedy, keď sú tieto vzťahy pre ňu nevyhnutné a zákonité, t. j. ak by bez nich táto širšia štruktúra prestala byť tým, čím je. Podstatné vonkajšie vzťahy a podmienky sú zároveň vnútornými alebo imanentnými väzbami dialektickej totality superštruktúry, sú zákonitosťami rozporného samovývinu komplexnejšej totality.

Práve preto ani imanentnú, vnútornú dialektiku nemožno absolutizovať a ponímať ju oddelene od dialektiky vonkajších rozporov; nejakým zákonitým spôsobom súvisí s ňou v nadradenejších a širších štruktúrach. Teda vnútorná dialektika určitého konkrétneho javu je samostatná a imanentná len podmiennečne.

Okrem toho treba si všimnúť, že nijaký objekt a jeho podstatné vlastnosti nie sú absolútne oddelené od ešte hlbších podstatových určení a nie sú určované iba zo seba. Každá štruktúrna rovina je kvalitatívne špecifická a materiálny svet je nekonečný komplex vzájomne viazaných, kvalitatívne rôznych štruktúrnych rovín.

Vývin vedeckého poznania spočíva predovšetkým v prenikaní do čoraz hlbších a hlbších dynamických štruktúr reality, do čoraz podstatnejších rovín materiálneho sveta. Na každom vývinovom stupni vedy tie prvky a komponenty materiálnej štruktúry, ktorých subštruktúry ešte nepoznáme, prezentujú sa akoby prvky základnej roviny. Niet však nijakej definitívnej a konečnej bázy. Dialektika vývinu vedy prezrádza, že niet poslednej podstaty objektívnej reality.

SAMOVÝVIN

Z našej dialektickoštruktúrálnej koncepcie jednoznačne vyplýva, že každá konkrétna štruktúra nejakým zákonitým spôsobom súvisí s inými štruktúrami v superštruktúre. Ak sa premení jedna oblasť, reagujú na túto zmenu ostatné sektory, pretože sa porušil ich vzájomný pomer. Teda špecifické rozpory, imanentné vyvíjajúcemu sa predmetu, bývajú podnecované premenlivosťou jeho externých súvislostí alebo mutabilitou jeho začlenením do širších a nadradenejších štruktúr reality. Ak sa mení komponent, primerane sa modifikuje

aj vzájomný vzťah ostatných zložiek, ich vzájomné súvislosti a tenzie.

Keďže jednotlivé špecifické oblasti skutočnosti sú iba relatívne, musí byť taký aj samovývin. Napríklad každá svojprávná štruktúra kultúrnej aktivity sa vyznačuje svojimi vlastnými imanentnými zákonmi samopohybu, no zároveň závisí od ostatných zložiek spoločenskokultúrnej superštruktúry. Všetky relatívne autonómne sféry kultúrneho diania sa vzájomne podnecujú a ovplyvňujú.

Každý samovývin je teda začlenený, intímnejšie alebo voľnejšie, do samovývinu širšej oblasti alebo základnejšej roviny. Vývinovú dynamiku kvalitatívne vymedzenej oblasti teda nemôžeme skúmať celkom oddelene od vývinovej dialektiky iných sfér objektívnej reality. Pojem samovývinu vyjadruje nielen špecifikum danej sféry, ale predpokladá aj dialektické väzby a napätia jednotlivých sfér navzájom.

Osobitne treba zdôrazniť, že nijaký vonkajší impulz, ak sa má zachovať svojzákonnosť daného procesu, nesmie vojsť do tohto procesu ako taký. Špecifická štruktúra musí reagovať na externý podnet svojzákonne. Len pod touto podmienkou je schopná ho integrovať. Externý podnet určitá špecificky charakterizovaná realita integruje vtedy, keď sa stane organickou (čo aj protirečivou) zložkou štruktúry tejto reality.

Vonkajšie sféry neovplyvňujú vývin danej oblasti rovnako efektívne. Hoci napríklad vývin filozofie predpokladá istý ideový odkaz, ktorý determinuje jej špecifickosť, zasahuje do dejinného smerovania filozofie celý komplex vonkajších faktorov a spomedzi nich obzvlášť najvýdatnejšie všeobecná tendencia ekonomického vývinu. Platí vôbec ako princíp, že základným činiteľom podnecujúcim vývinovú orientáciu celej kultúrnej superštruktúry sú impulzy z hmotnej existenčnej základne.

Hovorili sme, že treba odlišovať vonkajšie nevyhnutné podmienky samopohybu od samého vývinového procesu určitej špecifickej kultúrnej aktivity. Avšak treba rozlišovať aj medzi vonkajšími podmienkami a predpokladmi vzniku a iniciatívneho navodenia charakteristickej vývinovej línie. Kedykoľvek daná vývinuschopná oblasť reality nadobudne plne a výrazne svoje príznačné črty, integruje vonkajšie podmienky svojho vzniku priamo do seba, do svojej vnútornej dialektiky.

V tomto zmysle treba rozlišovať prehistóriu danej sféry skutočnosti schopnej vývinu od jej histórie. Teda navodenie konkrétneho imanentného pohybu alebo procesu individuácie si vyžaduje zrod entity schopnej vývinu a čerpajúcej z vonkajších podmienok, ako aj vznik špecifickej schopnosti integrácie týchto podmienok.

Ako sme sa už pokúsili zdôvodniť, realita je multištruktúrná a vnútorná dialektika každého konkrétneho javu je len relatívne samostatná a imanentná. V súlade s týmto konštatovaním neslobodno odlišovať ani fázu prehistórie od fázy histórie nejako mechanicky a lineárne. Ak sa napríklad prehistória formovania kapitalizmu rozvinula v podmienkach formovania feudálneho spôsobu výroby, prehistória utvárania monopolistického kapitalizmu sa kryštalizovala v lone priemyselného kapitalizmu.

DISKUSIA O ŠTRUKTURALIZME

Proti štrukturalizmu sa u nás po dlhých rokoch rozpútala opäť nová kampaň. Nie je zameraná iba na niektoré jeho skutočne problematické varianty, napríklad na súčasný francúzsky štrukturalizmus, ale na štrukturalizmus vôbec, akoby domnelo protimarxistickú doktrínu. Paradoxné je pritom to, že v súčasnej sovietskej filozofii a vede štrukturologické výskumy, problémy systémovo-štruktúrneho vývinu sa rozvíjajú na nebyvalom širokom

fronte s niektorými veľmi pozoruhodnými výsledkami.

Pred časom pokúsil som sa zdôvodniť, že poznať predmet a pojmovo sa ho zmocniť znamená zachytiť jeho podstatné súvislosti, jeho vnútorné rozpory a interakcie (vzájomné pôsobenia) jeho konštitutívnych zložiek. Kognitívne postihnutie tohto vzájomného pôsobenia môžeme označiť ako dialekticko-štrukturálny prístup a potom hovoríme, že spôsob bytia predmetu je určený štruktúrnymi väzbami. Usilovali sme sa už pri nejednej príležitosti ozrejniť, že spôsob existencie hmoty sa prejavuje jej pohybovými zákonitosťami, vzájomnými väzbami a pôsobením jej zložiek, jej vnútornými rozpormi a dynamikou.

Osobitne zdôrazňujeme, že podľa klasikov marxistickej filozofie nemôžeme dôjsť ďalej než k poznaniu vzájomného pôsobenia. Pokiaľ ide o ne, profesor M. T. poukázal príležitostne na túto Leninovu marginálnu glosu: „Iba >vzájomné pôsobenie< = prázdnota.“ Je to glosa k dlhšiemu citátu z Hegelovej *Encyklopédie*. Z kontextu citátu jasne plynie, že sa nesmieme obmedzovať na izolovaný vzťah vzájomného pôsobenia. Leninova glosa, ak by sa netýkala citovaného konkrétneho príkladu, ktorý uvádza Hegel, bola by v rozpore s týmto Engelsovým konštatovaním: „Nemôžeme dospieť ďalej než k poznaniu vzájomného pôsobenia, pretože za ním už niet čo poznávať.“ Je práve požiadavkou dialektickoštrukturálneho bádateľského prístupu neobmedzovať sa na izolovaný vzťah vzájomného pôsobenia, ale rešpektovať jeho zaradenie do komplexnej štruktúry týchto vzťahov a z hľadiska koncepcie štruktúrnych úrovní dbať na to, že niet poslednej podstaty objektívnej reality. Z toho vyplýva, že Leninova glosa nie je v rozpore s Engelsovou poučkou. Uvádžam to preto, že profesor M. T. uvedenou glosou Lenina skutočne operoval proti principiálnej poučke F. Engelsa o vzájomnom pôsobení, na ktorú som sa odvolával.

Profesor M. T. ďalej vyhlásil, že vraj neprávom tvrdím, že sa Engels vyslovil tak, že keď sme poznali pohybové formy hmoty, poznali sme hmotu samu. Uvediem teda Engelsovú tézu doslova: „Keď sme poznali formu hmoty (k tomu síce máme ešte hodne ďaleko pre krátke existovanie prírodovedy), poznali sme hmotu samu, a tým je poznanie úplné.“ Ako vidno, polemizovať možno všelijako.

Podľa mienky profesora M. T. dialektickoštrukturálna metóda je triviálne empirická a je neschopná prenikať do podstaty skúmaného predmetu. Naproti tomu však práve mnohí významní sovietski bádatelia tvrdia, že metódy systémovo-štrukturálnej analýzy znamenajú nie uviaznutie na úrovni triviálneho opisu, ale práve naopak umožňujú kognitívne prenikanie do hlbinných zákonitostí materiálnych predmetov a procesov. V Sovietskom zväze sa zdôrazňuje i na centrálnych pracoviskách vedy a v oficiálnych publikáciách, že tendencie stavať do protikladu systémovo-štrukturálne metódy (či teóriu štruktúr a teóriu systémov) a dialektický materializmus sú neoprávnené.

Štrukturalizmu sa ďalej vytyka, že ustupuje od substančnej problematiky. Tak napríklad profesor A. S. sa vyslovuje, počnúc rokom 1970 až dodnes, vždy po určitom čase a stereotypne, že „príčiny krízy v radoch inteligencie“ sú okrem iného práve v „zriekaní sa substančnej ontológie a podliehaní vplyvu štrukturalizmu“. Podľa neho z malomeštiackej mentality a pseudorevolučnosti vyplývajú revizionistické teórie, rôzne pokusy o „vylepšenie“ marxizmu-leninizmu štrukturalizmom a inými smermi. Práve teraz (1975) opätovne tvrdí, „že zvyšky pozitivizmu v našej filozofii pretrvávajú a prejavujú sa „v spochybňovaní substancie (hmoty ako od objektu nezávislej kategórie)“ a že dosiaľ sa u nás vyznáva štrukturalizmus ako „nehistorické a nespoločenské odtrhávajúce foriem od obsahu“. Rovnako vyhlásil aj ďalší bojovník proti „prejavom malomeštiackej mentality“, profesor M. T., že

ústup od substančnej problematiky je „zradou“ progresívnej vedeckej platformy. Negovanie substanciálneho chápania reality znamená vraj negáciu vedy a „akauzálnu orientovanosť“. Pokiaľ ide o kauzálny determinizmus, práve dialektická protirečivosť, ako som príležitostne už zdôvodnil, je hlbinným základom objektívne reálnych procesov, takže kategóriu kauzality možno oveľa adekvátnejšie interpretovať na báze dialekticko-štrukturálnej koncepcie.

V tejto súvislosti sa profesor M. T. ostro ozval najmä proti tomuto môjmu výroku: „Treba odôvodnene preferovať dynamicko-štrukturálnu koncepciu hmoty proti substančnému chápaniu“. V ďalšom kontexte, z ktorého je vytrhnutý tento citát, som konštatoval, že kategóriou substancie sa v dejinách filozofie označoval nositeľ vlastností, nositeľ vzťahov. Podobne ako profesor M. T. aj MUDr. M. P. sa rozhorčil, že štrukturalisti vraj „abstrahujú od materiálneho nositeľa“. Slovom, vyznávaci substančnej koncepcie, spomeniem ešte istého R. K-ého, vyznávajú akési posledné materiálne elementy ako vraj najzákladnejšie stavebné materiály hmoty.

Profesor A. S. tvrdí, že „chápanie štruktúry ako vzťahového systému, bez určenia reálnych substancií, ktorých sa vzťahy dotýkajú, je maskovaný psychologizmus, subjektivismus, idealizmus“. Ako vidíme, požaduje sa tu aj určenie reálnych substancií, pluralita substancií, teda akési homogénne monády, ktorých sa vraj vzťahy „dotýkajú“.

Pozícia týchto antištrukturalistov vyplýva z ontológie predmarxovského, mechanistického materializmu, z koncepcie atomizovanej a statickej reality, z predpokladu, že táto realita je efektom kombinácie akýchsi posledných nedeliteľných materiálnych elementov. Bol to práve Marx, kto odmietal elementarizmus, hľadanie „posledných“, ďalej nedeliteľných častí.

Pri nejednej príležitosti som sa už pokúsil zdôvodniť, že ani tzv. nositeľ nemôže byť amorfný, teda vlastne nepostihnuteľný, že nemôže byť bez vnútornej štruktúry a vnútorných pohybových rozporov. Ak je to tak, čo je to vlastne nositeľ? Existujú vôbec nejaké materiálne entity, ktoré by neboli určené kategóriami dialektického materializmu? Ak sú takto určené, tak nemôžu byť bez štruktúry. A tak pojem tzv. nositeľa je relatívny. Niet nijakej prahmoty ako absolútnej a poslednej podstaty. Sám princíp dialektického protirečenia predsa neguje substančné hľadisko homogénnych entít.

Ak by sme predsa len chceli udržať kategóriu substancie, po tomto ozrejmení by sme ju mohli chápať len ako jednotu diferenciácie a rozpornej dynamiky objektu. Princíp dialektického rozporu uplatňuje hľadisko rozporných entít a vzájomného pôsobenia.

Občas sa štrukturalizmu vytýka vyznávanie akýchsi celkom izolovaných a absolutizovaných imanentných zákonitostí. Občas sa vyhlasuje, že tieto zákonitosti sú „organickou súčasťou podstaty štrukturalizmu“. Avšak dialektickoštrukturálny prístup neznačí nijakú izolovanosť od mimooblastných podnetov a môžeme konkrétne hovoriť iba o relatívnej samostatnosti špecifických štruktúr. Aj pojem samovývinu je relatívny, keďže sú len relatívne samostatné jednotlivé špecifické oblasti skutočnosti. Každý samovývin je začlenený, intímnejšie či voľnejšie, do samovývinu širšej oblasti alebo základnejšej roviny.

Istý PhDr. Š. D. nedávno vyslovil výčitku, adresovanú J. Mukařovskému, autorovi známej publikácie o dialektických rozporoch v modernom umení (vyšla aj v slovenčine), že jeho štrukturalizmus je v opozícii proti dialektickej metóde a dialektickému ponímaniu vývinu. Uvediem len mimochodom ako doklad erudície PhDr. Š. D., že štrukturalizmus sa podľa neho sformoval ako konglomerát schopenhauerovskej filozofie a rozvoja prírodných

vied a že ich závery sa analogicky prenášali do sústavy spoločenských vied. Ako je všeobecne známe, J. Mukařovský je jedným z najpoprednejších našich tvorivých vedcov, ktorého si vysoko vážia aj ďaleko za hranicami našej vlasti, a najmä tiež v Sovietskom zväze. Napriek tomu nájdú sa u nás niektorí jednotlivci, ktorí neprispeli nijakým činom k obohateniu a rozvoju našej vedy a kultúry, a predsa sa pokúšajú až zarážajúcim tónom znevažovať dielo tejto vynikajúcej osobnosti. Sám mi v liste píše: „Dočítal som sa nedávno – v zmysle pochvaly – že jediná moja vedecká zásluha je v tom, že som ukázal cestu, ktorá nikam nevedie.“ Pripomínam si, ako mi v roku 1953 F. Votruba písal o podivuhodných a skvelých teoretických a literárnovedných štúdiách J. Mukařovského a o jeho mocnom a pozitívnom vplyve na vývin českej literatúry a kultúry. Aj Bedřich Václavěk už v tridsiatych rokoch vrelo uvítal Mukařovského tézy o neprestajných a dialektických vzťahoch a rozporoch umenia a mimoumeleckých oblastí, ako aj jeho poukazy na to, že estetická funkcia je dynamická a že je zložkou súvislostí ľudských kolektívov a individuí so svetom. Podľa Mukařovského slov smer pohybu literárnej štruktúry nie je daný len jej vnútornými protikladmi, ale predovšetkým vonkajšími popudmi, predovšetkým tými, ktoré vychádzajú zo stavu a potrieb spoločnosti; vzťah človeka k skutočnosti sa historicky premieňa, a preto medzi umením a skutočnosťou je nepretržité dialektické napätie.

Zvlášť nenávistnú a fanatickú kampaň proti štrukturalizmu rozpútal už uvedený MUDr. M. P. Podľa jeho slov „marxistický“ štrukturalizmus je nepodareným pokusom o triedne zmierenie idealistickej ideológie s ideológiou marxistickej. Tento samozvaný arbiter, ktorý svoju kampaň samofúbo vyhlasuje za „správnu a záslužnú“, však proti klasikom marxistickej filozofie tvrdí napríklad, že boj protikladov nie je hybnou silou vývinu, že pohyb nie je primárny, hoci práve klasici tvrdia, že pohyb je spôsob existencie hmoty a jej najpodstatnejšia, neoddeliteľná vlastnosť. Podľa neho dnes už neplatí marxistická poučka, že niet nemenej podstaty vecí atď. S rovnakým fanatizmom vystúpil u nás nedávno spomenutý už R. K-ý: „U nás na Slovensku sa história štrukturalizmu, najmä po roku 1945 rozvíja od bezhlavého módného preberania už politicky zneužitého štrukturalizmu v službách imperialistickej ideologickej diverzie.“

Po mojom nedávnom konštatovaní, že v svetle nových praktických skúseností a vedeckých objavov treba obsah kategórií marxistickej dialektiky interpretovať na báze dialekticko-štruktúrného prístupu, ako na to upozorňujú aj sovietski vedci, profesor M. T. sa vyslovil, že revizionisti chcú opravovať dialektickú metódu štrukturalistickou metódou. V Sovietskom zväze sa v súčasnosti venuje skutočne mnoho pozornosti reinterpretácii filozofických kategórií v dôsledku objavov modernej vedy a teoretických rozborov dialektiky štruktúry. Týka sa to najmä kategórie substancie, kvality, kauzality, obsahu, zákona, podstaty, vývinu atď. Ďalej sa poukazuje na to, že poznanie štruktúry rôznych úrovní je poznaním podstaty objektov.

Celkom nedávno sa M. T. opätovne vyslovil, že štrukturalizmus je u nás najnebezpečnejším revizionistickým pokusom rozvrátiť učenie marxizmu-leninizmu.

V rade štúdií som upozorňoval, že štrukturoológia, ktorá chápe svet ako diachronicko-synchronické univerzum a kontinuum, je organickým komponentom dialektického materializmu. Jestvujú, pravdaže, v súčasnosti aj také – nemarkistické – koncepcie štrukturoológie, ktoré sa obmedzujú na opísanie vypreparovaného mimočasového stavu skúmaných objektov alebo ktoré pokladajú dané štruktúry za produkty subjektívnej imaginácie. Sám som v minulosti používal vo svojich prácach termín štrukturalizmus, no kvôli prípadným nedo-

rozumeniam používam už dlhšie termín štrukturoológia a pojem dialektiky štruktúry, aby som už v samom názve zdôraznil moment dialektiky štruktúrnych interakcií.

Po roku pripisujem tento dodatok: A. S. vyslovil nedávno takúto kritickú glosu k mojej koncepcii dialektiky štruktúry: Môj údajný pokus ontologizovať štrukturalizmus viedol vraj k maskovaným formám idealizmu. A. S. tvrdí, že ontologizácia vzťahov je typická pre súčasné varianty novopozitivismu. Podľa neho „takéto pokusy sa označujú u nás ako marxisticky poňatá „štruktúrna dialektika“. Sám sa domnievam, že ontologický aspekt nevyčerpatelnosti hmoty je v neobmedzenosti štruktúry hmoty, v nekonečnosti jej väzieb a vzájomného pôsobenia. Predmetom ontológie je postihovanie – na univerzálnej rovine – konkrétnych väzieb a rozporných vzťahov. Keď hovoríme o štruktúrnych väzbách, uvažujeme o konkrétnych, materiálnych väzbách. Konečne aj A. S. v rozpore so svojimi námietkami hovorí o človeku ako o súbore spoločenských vzťahov. Podstata každého predmetu a vôbec všetkého predmetenstva je protirečivá vo svojich dimenziách a hlbinných vrstvách. Pojem dialektiky štruktúry vyslovuje hybnú jednotu zákonitých vzťahov, funkcií a dialektických súvislostí predmetu alebo procesu. Teda pojem dialektiky štruktúry nevyjadruje nijakú ontologizáciu vzťahov.